

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola
Művelődéstörténeti Doktori Program

BOCSKOR ANDREA

**UKRÁN MAGYARSÁGKÉP ÉS A
MAGYAR MÚLT UKRÁN SZEMMEL
(1991–2007)**

című PhD értekezés tézisei

Témavezető:

Dr. Kiss Gy. Csaba CSc, habilitált egyetemi docens

Budapest
2010

Bevezetés, a téma indoklása, a disszertáció áttekintése

Az imagológia, vagyis a közelebbi vagy távolabbi földrajzi távolságban élő népek / nemzetek egymásról alkotott képének vizsgálata, egy viszonylag fiatal tudományos terület, mely jellegét és tárgykörét tekintve interdiszciplinárisnak mondható, jelentőségét tekintve pedig szinte a mindennapi élet része, hisz a kulturális-tudományos, külpolitikai és stratégiai kapcsolatok terén egyaránt hatása lehet.

Minden nemzet fogékony a külső visszhangokra, s egyben kíváncsi is arra, milyennek látnak bennünket, s kikkel hogyan hasonlítanak össze a világban. A népek, nemzetek közötti kölcsönös képalkotási folyamat nem új keletű, a történelmi távlatokba visszatekintve már az ókori szerzőktől kezdve folyamatosan találkozunk népcsoportok jellemzéseivel, leírásaival. A nemzetképek kialakulása azonban szorosan összefügg a nemzetfejlődés, a nemzeti-nemzetállami ideológiák, a modern nemzettudatok kialakulásával. Vagyis a nemzetképek és azok különbözőségei iránt az érdeklődést a XIX. századi nacionalizmus ébreszti fel elsősorban.

A kölcsönös képalkotási folyamat különösen a tartós történelmi kapcsolatban vagy közelségben élő népek tekintetében jelentkezik hatványozottan, következményei is „kézzel foghatóbbak”. Jellemző példák e tekintetben a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatai, egymásról és egymás történelmi narratívájáról kialakított véleményalkotások, attitűdök, képek.

A nemzetek közötti kölcsönös képalkotási folyamatok megértéséhez, kiemelten hozzájárul az adott népek, nemzetek történelmi, illetve kulturális kontaktológiai viszonyának feltárása. A magyar-ukrán kapcsolattörténet és image-vizsgálat fontosságát magyarországi és ukrain kutatók egyaránt hangsúlyozták már. Általánosan elfogadott vélemény, hogy a szovjet érában megindult ukrán-hungarológiai kutatások háttérében három fő tényező húzódott, –melyek közül kettő ma is érvényes –: „a két állam szomszédsága; az egy és ugyanazon politikai tömbhöz való tartozás; és Kárpátalja, amely egy évezreden keresztül Magyarország szerves részét képezte, s így történelme is szorosan összefonódott a magyar történelemmel”. Magyar–ukrán kulturális és történelmi–kapcsolattörténelmi relációban magyar részről többnyire az utóbbi 30–40 évben keletkezett írásokat kell számba venni, melyek Váradi-Sternberg János, Font Márta, Varga Beáta, Gebei Sándor, Fedinec Csilla, Tardy Lajos, Ravasz István tollából származnak.

A magyar történelem és az ukrán–magyar kapcsolatok különböző vetületeinek ukrán szempontú vizsgálatára irányuló célzott kutatásokról csupán a második világháború utáni időszakról beszélhetünk. Erre vonatkozóan az előző, szovjet időszak historiográfiájában a korra jellemző tematikai irányultságú műveket fedezhetünk fel: pl.: a Tanácsköztársaság és a szocialista forradalom hatása, a kommunista ideológia és a Magyar Szocialista Munkáspárt szerepe, valamint a magyar falu, TSZ-rendszer (kolhoz), az ipar, munkásmozgalom és munkásosztály, és hasonlók.

A kommunizmus, szocializmus és internacionalizmus doktrínáira támaszkodó egykori

szuperbirodalom bukásával, a romjain létrejött nemzetállamokban, így Ukrajnában is a köztudatban és a publicisztikában a „nemzeti újjászületés” folyamata vette kezdetét. Ebben a folyamatban és az 1980-as évek második felében megindult társadalmi mozgalmakban fontos szerepe volt a történelmi múltra való hivatkozásnak. Politikai és társadalmi szinten egyaránt megszületett az igény a szovjet rendszer és ideológia szimbólumainak lebontására, s ezzel egyidőben az új helyzetnek megfelelő ideológiai irányváltásra. Míg társadalom-politikai szinten ez a jelkép-váltás az egyik napról a másikra lecserélt szobrokban és utcanév táblákban nyilvánult meg, addig a tudományos életben elsősorban a történészek kaptak fontos feladatot, ezen ideológiai váltás történelmi alapú legitimálására. Az átmenet hosszas folyamata vette tehát kezdetét, mely a nemzetállam minden szintjén nyelvi, társadalmi, oktatás-politikai és történelmi alapú ideológiai változásokban nyilvánult meg, s napjainkban sem tekinthető lezártnak.

Az általános megújulási tendenciák, változó intenzitással és formában, de regionális szinten is megnyilvánultak. A történelemtudomány elsősorban új tematikai irányvonalak mentén kezdett átrendeződni, bár a régi módszereket, a forráskritika hiányát és a tekintélyelvűséget még egy ideig nem tudták „levetkőzni”.

A függetlenedés utáni magyar–ukrán / ukrán–magyar kapcsolatok különböző aspektusairól, lehetőségeiről a tudományosság és a politika szereplői, publicistái egyaránt foglalkoztak az utóbbi években. Mindezek a kapcsolattörténeti művek, melyek már nem kizárólag Kárpátaljához köthetők, alapul szolgálnak az ukrainai olvasóközönség számára a vélemény-, illetve képalkotáshoz a magyarokról, Magyarországról, így számbavételük elengedhetetlen volt.

A magyarság nemzet-karakterológiája, valamint a külföldön kialakult image-nek és sztereotípiáinak vizsgálata kiterjedt szakirodalmi bázissal rendelkezik, számos konferencia- és tanulmánykötet, monográfia és publikáció látott napvilágot a két világháború között Szekfű Gyula és Eckhardt Sándor munkássága révén született munkáktól napjainkig, amelyek azonban még mindig sok kérdést nyitva hagynak.

Az ukrán magyarságképet vagy annak egyes vetületeit mindmáig kevesen kutatták, témaválasztásomat nagyrészt ez motiválta. Az utóbbi néhány évtizedben Soós Kálmán, Fedinec Csilla, Kobály József tettek kísérletet az ukrán–magyar viszony és képalkotási folyamat bizonyos sztereotípiáinak feltárására, szélesebb körben való bemutatására, ami rávilágított a téma fontosságára, ugyanakkor fehér foltjaira is. Publikációik alapján mozaikképet kaphatunk a magyar nép története egyes eseményeinek vagy személyiségeinek megítéléséről az ukrainai földrajz- és történelemtankönyvekben, a kárpátaljai ukrán nyelvű helytörténeti irodalomban, de számvetést kaphatunk a legújabb kori ukrán historiográfia Magyarország-képéről is.

A munka szerkezetileg három fejezetből áll. Az első rész a téma elméleti alapvetését jelenti, melyben a problematika vonatkozó fogalmai mellett, egy történeti áttekintés segíti elő az

eligazodást az ukrán nép történeti- és nemzetfejlődésében, nyelvi, vallási, kulturális sajátosságaiban, az ukrán–magyar történeti kapcsolatokban, melyek megismerése elengedhetetlen az 1991-ben nemzetállami státust szerzett nép jelenlegi cselekvéseinek, motivációinak és attitűdjeinek megértéséhez.

A történetírás és a tankönyvkészítés, mint a totalitárius rendszerek kiszolgálója már a két világháború közötti időszakban is fontos szerepet játszott, de legszemléletesebb példájának a szovjet ideológia béklyói közé szorított korszak eredményeit tartják. A II. világháború kataklizmája után a legtöbb nyugat-európai ország leszámolt a totalitárius, sovinszta doktrínákkal, és főként az UNESCO égisze alatt, lendületet vett a megbékélés jegyében és érdekében, a gyűlölet- és előítéletmentesítő történeti revízió, melynek egyik fő tárgyát a tankönyvek és az iskolai tananyag képezte. A XX. század utolsó évtizedében lezajlott újabb politikai változások, rendszerváltások szellemi és ideológiai megújulást eredményeztek Európa középső és keleti részében is, a történetírás teljes „megtisztulása” a mítoszoktól és az ideológiai sallangoktól azonban sok helyütt nem valósulhatott meg, mondhatni az egyik rendszer szolgálatából a másikéba állt át.

A történetírás mindemellett fontos tükrözője a társadalmi változásoknak, a kollektív történelmi tudatnak, ebből kifolyólag egy-egy nemzet historiográfiájának kronológiai és tematikai palettája sok mindent elárul az aktuális történelemszemléleti koncepciókról, sémákról, a történelemtudomány fejlettségi fokáról. Mindezekből kiindulva esett a választás az ukrán magyarságkép vizsgálata tekintetében a történelem tankönyvekre és a honismereti/helytörténeti művekre, hisz ezek egyrészt leképezik a történelemtudomány koncepcióit, másrészt óriási tudatformáló hatással bírnak.

A második fejezetben tehát az Ukrajnában 1991 és 2007 között kiadott és az Oktatási és Tudományos Minisztérium által iskolai alkalmazásra ajánlott történelem tankönyveket, vagy azok magyar nyelvű fordításait vizsgáltuk meg tradicionális hosszmetseti elemzési módszerrel. A történelem tankönyvek tartalmi elemzését rövid bevezető gondolatok segítik a tankönyv szerepéről a taneszközök és történeti források rendszerében, a tankönyvkutatásra és tankönyvrevízióra irányuló nemzetközi, magyar és ukrán törekvésekről és a magyarságkép tankönyvi megjelenítésének eredményeiről. Mindenképpen előre kell bocsátanunk e téren, hogy a felvetett problematikák mindegyike külön-külön disszertációnyi kifejtést igényelne, ám e munkának nem ez a célja, csupán alapozó szerepet játszik az ukrainai történelem tankönyvek magyarságképének és a magyar történelem sorsfordulóinak vizsgálatánál.

Tekintettel arra a már fentebb konstatált tényre, hogy az ukrán-magyar kapcsolatok fő színtere és ütköző területe a mai Kárpátalja, a harmadik fejezet kronológiailag ugyanezen határok között mozogva a kárpátaljai ukrán nyelvű honismereti kézikönyvek, helytörténeti kiadványok tartalmát vizsgálja, s elemzi a magyar nép sorsfordulói mentén, kiemelve a magyar történeti narratívától

eltérő nézetek elterjedésének motivációját, hátterét. Terjedelmi korlátok miatt itt természetesen nem volt lehetőség az óriási mennyiségű ukrán nyelvű helytörténeti termés egészének bemutatására, így mélyfúrászerűen került kiválasztásra közel húsz mű, melyek között van egyetemi tanár tollából való szakmunka, tudományos illetve ismeretterjesztő szintézis, enciklopédikus mű, valamint tanároknak és tanulóknak készült honismereti segédkönyv. A kiválasztás szempontja volt továbbá, hogy a művek Kárpátalján kerüljenek kiadásra, 1991–2007 között.

A disszertáció célja ennek megfelelően annak vizsgálata, hogy az 1991 és 2007 között kiadott történelemtankönyvek és kárpátaljai ukrán nyelvű honismereti művek milyen képet, ismereteket közvetítenek a magyarokról, Magyarországról és a magyar történelem kiemelkedő eseményeiről.

A disszertáció tárgya.

Ismeretes, hogy az ukrán-magyar kapcsolatok fő ütközőterülete a mai Kárpátalja, az első világháború után mesterségesen életre hívott közigazgatási egység, amely a magyar államalapítás kezdetétől a Magyar Királyság szerves részét alkotta, jelenleg azonban Ukrajna része. Ebből kifolyólag a Kárpátalja körül bonyolódó ukrán-magyar viszonyban a „*Ki volt itt hamarabb? Kinek van több joga a területet birtokolni?*” kérdések kulcsszerepet játszanak az új állami integritás és új ukrán nemzeti történelmi narratíva hangsúlyozásában. Az új államalakulat területi egységét és jelenlegi határait féltve, az ukrán historiográfiában nagyon sok ferdítés, fikció jelenik meg e határvonalak történetiségének bizonyítására, s politikai eszközként szolgál a szomszédos népek „ősidőkre visszanyúló” ellenségképeinek elterjesztése.

A Szovjetunió széthullása következtében kialakult szabadabb szellemi légkör nagy hatással volt a közép-kelet-európai szomszéd-államok kétoldalú tudományos és kulturális kapcsolatainak szorosabbá fűzésére. Ennek következménye, hogy némi fáziskéséssel, de a II. világháború után Nyugat-Európában lezajlott megbékélés jegyében történt történelmi narratívára és történelem tankönyvekre vonatkozó revízió és „megtisztítás” folyamata e térségben is elkezdődött. A történetírás, s annak kvintesszenciája a történelem tankönyv fontos szerepet játszanak egy képlékeny államiság vagy rendszer legitimálásában, ugyanakkor nemzetnevelő és identitásformáló hatásuk is van. E tekintetben számos nemzetközi kutatás kimutatta, mennyire káros, sőt veszélyes a mesterségesen kialakított negatív-kép, attitűd vagy sztereotípiák, és rájöttek, hogy főként a tartós történelmi közelségben, kapcsolatban élő népek esetében mennyire fontos az ellenség-képek, a militarizmus, és az egyoldalúság kiiktatása a történelmi narratívából, tananyagból.

A kutatás tárgya tehát a független Ukrajna új nemzetállami státusza következtében kialakult új viszonyokhoz igazított 1991 és 2007 közötti megjelent kárpátaljai ukrán honismereti narratíva és a történelem tankönyvek szövege az általuk magyarokról közvetített kép szemszögéből.

Összegzés, eredmények

A magyarság és a magyar történelem kiemelt eseményeinek ukrán tankönyveken és kárpátaljai honismereti/helytörténeti műveken keresztül sugárzott képének tanulmányozása során az alábbi konklúziók, tapasztalatok vonhatók le. Egyrészt: a képalkotás nem vizsgálható izoláltan, s a pusztá szövegelemzés sem használható egyedüli kutatási módszerként, hisz a mindenkori reflexió az önkép, a kapcsolatrendszer, az érdekek és az erőviszonyok függvénye, így a leírt szöveg több szempontú kritikai vizsgálata szükséges. A téma kifejtéséhez ezért volt szükség az ukrán-magyar történeti és kulturális érintkezések, összeütközések és szövetségek áttekintésére, az ukrán történeti narratíva és történetírás koncepcióinak, súlypontjainak megismerésére, a nemzet- és államalkotó törekvések, mozgalmak és kulcsfigurák számbavételére, valamint a választott 1991–2007 közötti időszak ukrán oktatáspolitikai, nemzetépítő stratégiáinak, tendenciáinak vázolására. Másrészt: a felvetett téma, az ukrán magyarságkép, mozaikszerű feldolgozottsága folytán kiindulópontként a nemzetkép- és magyarságkép-kutatás, illetve a tankönyvkutatás nemzetközi tapasztalataira, eredményeire lehetett támaszkodni, adaptálva módszereiket a helyi viszonyok sajátosságainak figyelembevételével.

Áttekintve az Ukrajnában minisztériumi jóváhagyással vagy ajánlással kiadott általános és középiskolai történelem tankönyvek 1991–2007 között megjelent példányait, számos tanulság vonható le mind a történelem-tanításra, mind a bennük tükröződő magyarságképre vonatkozóan. Először is: az Ukrajna történetét magukba foglaló kiadványok a nemzeti történelem bemutatása közben számos anakronizmust és terminológiai hibát vétenek. Ilyen például az „Ukrajna” fogalom használata vagy a mai Kárpátalja, mint önálló területi egység visszavetítése a múltba. Annak ellenére, hogy közigazgatásilag létrejött a XX. századhoz kötődik, a tankönyvek oldalain találkozhatunk Kárpátalja vagy Kárpátontúl történetével az őskorban és a kora-középkorban is, sokszor földrajzilag definiálatlanul mekkora területet értenek ez alatt. A tankönyvek terminológiája tehát történelmi tévedések sorozatát tudatosítja az iskolásokban.

Igen szembevetendő az a tendencia is, hogy egyes nagyobb horderejű eseményeket vagy teljesen elhallgatnak, vagy ha említik is, jelentőségüket igencsak lekicsinyítik, míg más, az ukrán nemzeti múlt igazolását alátámasztó történések sok esetben felnagyítva jelennek meg a művekben. Ennek fő oka, hogy a tankönyvek a hivatalos ukrán történelmi narratívához igazodva íródtak, állandónak és változatlanoknak mutatják be nemcsak az ukrán népet, de az államot, sőt a nemzetet is. Az ukrán történelem taglalása során, a szerzők erősen patriotisztikus és nemzet-orientált hangvételt alkalmaznak, s számos példa támasztja alá azt is, hogy a szomszédos népeket az ukránok ellenségeiként mutatják be, amit negatív jelzőkkel erősítenek fel. A propagandista szellemű szöveg elmaradhatatlan része továbbá a pravoszlávia előtérbe helyezése más vallásokkal szemben. Vagyis

az ukránok örökös áldozatszerepben, de hősies elhivatottság-tudattal ábrázolják önmagukat úgy a tankönyvek, mint az általános historiográfiai művek oldalain.

Pozitív tendencia, hogy a magyar nép történetének megjelenése az ukrainai egyetemes történelemtankönyvek hasábjain egyre nagyobb teret kap, s a közép-európai államok, események kapcsán az újabb kiadványokban egyre több információ található. A magyarokról sugallt kép a tankönyveken keresztül felemás jellegű, hisz a veszélyes és barbár honfoglalók és kalandozó magyarok, fokozatosan letelepednek, kereszténnyé válnak, a halicsi területekért és „Kárpátaljáért” vívott harcok során ugyan ellenségesek, de a törökökkel vívott harcok idején, a kozákok erdélyi fejedelmekkel fenntartott diplomáciai kapcsolatai révén többnyire objektív képre tesznek szert. Az újkor végéig megmarad mondhatni ez a pozitív kép, majd a XX. században, főként a Kárpátalja hovatarozásáról szóló részeken ismét előjönnek az *elnyomó, magyarosító, horthysta, megszálló, utolsó csatlós*, stb. jelzők. Az ukrán nép történetét tartalmazó tankönyvek objektivitása és tényanyag-pontossága már erősen megkérdőjelezhető, ezekben jobban érezhető a „nemzeti öntudat-nevelő” funkció, s előfordul olyan is, hogy egyes művekben már a bevezetőben leírják, a nemzeti történelem konstruálásával próbálják legitimálni a jelenlegi határokat és államiságot.

Pozitív irányba mutató tendenciának tekinthetjük, hogy Ukrajnát is elérte már a nyugati tankönyv-egyeztetések „szele”, az egymással szembeni negatív sztereotípiák kiiktatásának törekvése. Azt is hangsúlyozni kell, hogy az önvizsgálat igénye a beszűkült és túlpolitizált tankönyvírói gyakorlattal szemben az ukrainai történészek és tankönyvkészítők szűk körében merült eddig fel, ám a felső vezetés belátására is szükség lenne ahhoz, hogy a megtisztítás folyamata is kezdetét vegye. A szomszédos népek egy részével, oroszokkal és lengyelekkel már megkezdődtek a történelmi és tankönyvegyeztetések is; magyar–ukrán viszonylatban bár sor került történész vegyes-bizottság felállítására, s megkezdődtek a közös történelem vitás kérdéseinek egyeztetései, az ilyen irányú tankönyv-revízióra még nem került sor.

A Szovjetunió széthullásától, s a független Ukrajna megalakulásától 2007-ig megjelent ukrán és orosz nyelvű tudományos, illetve tudományos-népszerűsítő honismereti munkák szemléletének számbavétele és egy terjedelmi, tematikai és kronológiai szempontok szerint behatárolt részének tartalmi elemzése valószínűleg jól érzékelteti hol tart most a régió ukrán történetírása Kárpátalja históriájának újszerű vizsgálata terén, s egyben azt is összegzi milyen képet, attitűdöt jelenítenek meg ezek a művek a magyarságról és a magyar történelem sorsfordulóiról.

A magyar és szláv népek, s ezen belül az ukránok kapcsolata, tulajdonképpen, hol ellenségesnek, hol jószomszédi viszonyként jelenik meg a művekben. A kezdeti időszak, vagyis a honfoglalás kora, úgy elevenedik meg az olvasó képzetében, mintha egyrészt megakadályozta volna a helyben talált szláv fejedelemségek virágzását, másrészt jelentősen késleltette volna államalakulatba való tömörülésüket. Később a mai Kárpátalja területéért folyó állandó

határincidensek befolyásolták a két állam közötti kapcsolatot, melynek kiéleződésére leginkább a XX. században került sor a vidék ukrán lakosságának függetlenedési törekvései következtében. A magyar honfoglalás és államalapítás korának megjelenítése alapján leszűrhető képünk, ugyanúgy, mint a tankönyvek esetében, pozitív előrelépést mutat, a „vad barbár horda, amely a szlávoktól tanult meg mindent” sztereotípiát halványodni látszik, s mindinkább elterjedté válik a pravoszláviát toleráló, a szlávok mellé békésen letelepedő, tehetséges vezetőkkel és uralkodókkal rendelkező nép ábrázolata. Azonban amiatt, hogy a magyarok Kárpát-medencébe költözésükkel és a mai Kárpátalja területére való „igényükkel” keresztettk az itt élő fehér horvátok (akiket általában a keleti szlávok ágához sorolnak) és a Kijevi Rusz érdekeit, sokszor ellenfélként vagy ellenségként, sőt hódítókként jelennek meg, s hosszas fejtegetéseket olvashatunk arról, a magyar uralkodók hogyan használták ki a Kijevi Rusz gyengeségét, s fokozatosan hogyan hódították el tőlük a XII-XIII. századra ezt a területet.

A magyar történelem egyik letragikusabb eseménye, a mohácsi csatavesztés és következményei már nem kapnak túl tág teret a vizsgált művekben, azonban a cezúra leírása többnyire tárgyilagos, hangsúlyozzák tragikumát és következményeit. „Kárpátaljai perspektívából” részletesebben kitérnek a szerzők a következményekre, a terület esetében is bekövetkezett kettéosztásra, és arra, hogy a vidék a Habsburgok, törökök és az erdélyi fejedelmek érdekeinek ütközőterületévé vált, mivel az erdélyi fejedelmek többször indítottak háborúkat a magyar területek újraegyesítéséért.

Az erdélyi fejedelmek közül többen helyet kaptak a kötetekben: Bocskai István, Bethlen Gábor, I. és II. Rákóczi György, Kemény János, Thököly Imre és II. Rákóczi Ferenc – persze változó terjedelemben és hangsúllyal. A legnagyobb teret természetesen a ruszinokkal jó viszonyt ápoló II. Rákóczi Ferenc és Habsburg-ellenes „felkelése” kap. Összességében, a fejedelemről és koráról felemás kép alakult ki a régió ukrán helytörténetírásában. A szabadságharc okai és veresége, Rákóczi szerepvállalása kapcsán olykor a túlzott osztály centrikus látásmód kerül előtérbe, illetve Kárpátalja, Szlovákia és egyben Magyarország és megyéinek ahistorikus szerepeltetése a XVIII. század elején.

Az 1848-49-es forradalom és szabadságharc kora már jóval tágabb teret kap a honismereti művekben. A korszak értékelését a szerzők általános, magyarországi és a ruszin nemzeti mozgalom szempontjából egyaránt elvégzik, mivel az 1848-49-es eseménysorozat egyben a ruszin „nemzeti újjászületés” kezdetét is jelentette. A forradalom- és szabadságharc általános eseménytörténete mellett a helyi vonatkozások, történések részletezése dominál. Sok helyen megemlítik Kossuth és Petőfi nevét, viszont sem az első felelős magyar minisztérium vezetője, sem a hadügyekben jeleskedő tábornokok nincsenek név szerint említve. A szabadságküzdelem kifejtésében

terminológiai evolúció figyelhető meg, hisz a '90-es évek kezdetén megjelenő „osztályharc” és „forradalmi-felszabadító mozgalom” fokozatosan „polgári-demokratikus forradalom” nőtte ki magát, azonban megítélésében kettősség mutatkozik. Míg elismerik és nagyra értékelik vívmányait, pl. a jobbágyfelszabadítást, a kapitalista jellegű gazdasági előrelépést, a forradalmi vezetőket áruházzal vádolják, mert nem vették figyelembe a nemzetiségek érdekeit, így sok helyen hangsúlyozva van, milyen nagy örömmel fogadták a helyi ruszin / ukrán lakosok a forradalom leverésére érkező orosz csapatokat, akiktől az „idegen elnyomás alóli felszabadítást” várták. A küzdelem végkimenetele nem minden kiadványban egyértelmű, előfordul, hogy néhol a magyarok győzelmi pozícióját sugallják, melyből a nemzetiségeknek, pl. a ruszinoknak csak hátránya származott.

A megtorlásokat és az utána következő önkényuralom időszakát, sőt a kiegyezést ritkán tárgyalják a művekben. Az Osztrák-Magyar Monarchia dualista rendszeréről rendszerint nagyon kevés említés történik, inkább hangsúlyosak a korabeli oktatási- és nemzetiségi törvények, és hatásuk, a ruszinok nyomorúságos gazdasági helyzete, illetve a „felvidéki akciók”. Az első világháborút és azt követő békediktátumokat részben az említett „elnyomó” nemzetiségi politika eredményének tartják, pozitív előrelépésnek minősítik Csehszlovákia kötelékébe kerülését. A XX. századhoz érve már egyre szembetűnőbb a kettősség a ruszin és ukrán irányzat történetíróinak művei között, míg az előbbi, a „kisebbik rossz”-nak vagy a „legelfogadhatóbb kiút”-nak nevezi Kárpátalja Csehszlovákiához csatolásának aktusát, az utóbbi képviselői szerint a csehszlovák fennhatóság menekülést jelentett a magyar asszimilációs politika és a sovinizmus elnyomása alól. Egyre jellemzőbb Kárpátalja – „*ősi ukrán föld*”-ként való definiálása a narratívákban. Ugyanitt találkozunk emellett olyan véleménnyel is, hogy a magyarok és „Kárpátalja” a többi nemzetiséggel együtt kiszabadult a „monarchia béklyóiból” vagyis úgy értékelik a korabeli eseményt, mint pozitív előrelépést a történelem folyamatában, hisz „Magyarország népei is lerázták a több mint 200 évig tartó Habsburg elnyomást” és a demokratikus átalakulás útjára léptek.

A magyar történelemben „őszirózsás forradalomként” ismert 1918. évi forradalmat „polgári-demokratikusnak” nevezik az ukrán művekben is, előfordul gr. Károlyi Mihály említése is. Elég tág teret kap még mindig a Tanácsköztársaság időszaka, Kun Béla és a népi tanácsok rendszerének kialakulása. A két világháború közötti időszakot már leginkább kárpátaljai szemszögből dolgozzák fel.

Magyarország történetének 1938–1939-től a második világháború végéig terjedő időszakát sok kiadvány vizsgálja, elsősorban a mai Kárpátalja területére, lakosságára és eseményeire vonatkozóan. A szovjet historiográfia által háttérbe szorított témák, mint a magyar revíziós törekvések, az 1938–1939-es évek diplomáciai eseményei, Kárpát-Ukrajna kikiáltása, majd Magyarország általi „megszállása” 1939 márciusában, a régió politikai fejlődése 1939–1944 között

stb. – a függetlenedés utáni kárpátaljai ukrán történetírásban preferált témákká váltak. Az 1938–1944-es évek körül sok a vita, és a mai ukrán történetírásban Magyarországot és a magyarságot ebben e korszakban tüntetik fel a leginkább negatív színben. A szovjet éra Kárpátaljára vonatkozó történeti kánonjában Volosin Ágoston görög katolikus kanonoknak vagy az általa irányított Kárpát–Ukrajnának, nem volt helye, vagy ha írtak róla, akkor, mint az ukrán burzsoá nacionalisták, fasiszták és a római pápa bérenceinek bábállamáról. 1989, s különösen 1991 után azonban ez a téma fokozott érdeklődés tárgyává lett. A korábban elnémitott, nacionalistának bélyegzett politikusok, közszereplők az ukrán államiság élharcosai lettek. Az 1938–39-ben lezajlott események teljesen új szemlélete vált elfogadottá, most már, mint a függetlenségi mozgalom és az ukrán állammal való egyesülés törekvésének dicső szakaszát vizsgálják. A történészek az 1938 októberétől – 1939 március közepéig tartó korszakot, amely a Volosin-féle Kárpát-ukrán állam kikiáltásával fejeződött be, mérföldkőnek tekintik abban a több évszázados folyamatban, amely a Kárpátok déli lejtőjén letelepedett ukránok nemzeti-politikai öntudatához és idegen (értsd: magyar) uralom alól való felszabadításához, majd a többi ukránnal való egyesüléséhez vezetett.

Ez az eseménysorozat, mely ráadásul Magyarország sikerével, területnagobbodásával végződött, jelenti az ukrán-magyar kapcsolatok egyik legfőbb sérelmét ukrán részről, s a történeti emlékezet olyan nem túl távoli eseménye ráadásul, melyről nagyon sok szubjektív visszaemlékezés, memoár, sajtó publicisztika jelent meg az utóbbi évtizedekben, melyek még inkább erősítik a magyarellenes közhangulatot. Ezt a negatív attitűdöt vették át az ukrán hazafias nemzetépítés hívei közé tartozó történetírók, akik szerint a magyarok Németország és Olaszország támogatásával, erőszakkal és jogtalanul szállták meg Kárpátalját. Általánosak a hasonló megfogalmazások: „a kárpátaljaiak számára a II. világháború már 1939. március 15-én elkezdődött, amikor a fasiszta Magyarország hadserege megegyezve a Hitleri Németországgal háborút kezdeményezett a független Kárpát–Ukrajna ellen”, melyek sem tárgyilagossnak, sem szakmailag helytállóknak nem nevezhetők. Az ilyen jellegű tendenciózus és érzelmekre ható megállapítások nagyban hozzájárulnak Magyarország ellenség-képének felerősítéséhez.

Az 1939. március 15-i bevonulás során a helyi védők, a szics gárdisták hősiességét hangsúlyozzák, a „megszállók” képét pedig negatív jelzőkkel erősítik. A „horthysta”, „fasiszta” és ehhez hasonló jelzők gyakoriak a történeti irodalom lapjain. Kimutatható e mellett az a tendencia is, hogy a ruszin irányvonal képviselői pozitívabban, vagy legalábbis árnyaltabban tárgyalják ezt a korszakot, míg az ukrán orientáció országos felerősödésével a politikai-társadalmi életben, historiográfiában, a kárpátaljai történetírás átpolitizálására is hatást gyakoroltak. A történeti szemléletváltás fontos tükrözője a terminológiai apparátus, melyből megállapíthatjuk, hogy körülbelül az 1990-es évek derekáig az új történeti szemlélet még keveredik a régi beidegződésekkel, s a szovjet ideológiai csökevények továbbra is felfedezhetők a művekben, ezt

tanúsítják az olyan megállapítások, mint „1939–44 folyamán a megszálló hatalommal szemben folyamatos ellenállási küzdelem zajlott, s végül a nép akarata győzedelmeskedett, mert a Vörös Hadsereg elhozta a Kárpátok vidékére a szabadság sugarát”.

Ki kell emelnünk továbbá, hogy egyes művekben pozitív momentumokra is rámutatnak Kárpátalja 1939–44 közötti magyar fennhatóságának idejében: pl. a magyar politikai vezetők intézkedéseit a Kárpátalján élő ukránok problémájának megoldására, vagy a kulturális és tudományos eredményeket. De ez elég ritka, gyakoribb megnyilvánulás, hogy ez volt Kárpátalja történetének legszomorúbb, legnegatívabb időszaka, mondhatni ez az a korszak és konfliktus, melyről az ukrán történésírók nem tudnak érzelemmentes objektivitással és nemzetközi kitekintéssel írni.

A kárpátaljai ukrán honismereti irodalom oldalain újabb cezúrát az 1944. év jelenti. Bizonyos szemléletváltáson ment át az ukrán történetírás a helybeli magyarságot legnagyobb mértékben sújtó, 1944 novemberi és későbbi eseményekkel kapcsolatban, amikor is a „kollektív bűnösség” elvét alkalmazva a magyar férfilakosságot munkatáborokba hajtották. Míg a szovjet történetírás elhallgatta ezt az eseményt vagy a fasiszmus elleni harc szerves részeként, megérdemelt büntetéseként tüntették fel, a jelenkori ukrán állam elismerte és elítélte az elhurcolásokat, s a sztálini totalitárius rendszer túlkapásai egyikének tekintik. A korabeli események tárgyalása során, sok helyen meg sem említik a magyarokat, vagy a világháború általános hadi eseményeit, nemzetközi diplomáciai vonatkozásait, csupán azokat a dolgokat, amik a vidéket is érintették, pl. az „Árpád-vonal” mentén kibontakozó harcokat, a Vörös Hadsereg bevonulását. Általánosan használt kifejezések, sztereotípiák a „megszállók kiűzése”, „a fasiszta megszállók”, „német-magyar megszállók”, „felszabadítás az idegen elnyomás alól” és hasonlóak. Tehát az előző fejezetben bemutatott tankönyvekhez hasonlóan itt is megnyilvánul az ellenség-kép és az áldozat-szerep kihangsúlyozása. A terület elfoglalása utáni területrendezések során sem említik, hogy Magyarországtól „vették” volna el a területet, hanem csak a csehszlovák kormányzattal lefolytatott megállapodások kerülnek ismertetésre, mintha 1939 és 1944 között semmi nem lett volna.

Kulcsfogalma a korszak tárgyalásának az „újraegyesülés”, amit a szovjet historiográfia ültetett el a köztudatban. Majd mindegyik műben még mindig pozitív értelemben használják ezt a kifejezést, s csak kevés helyen olvasható, hogy a Szovjetunió annektálta a területet, a nyilvánosság előtt pedig ezt a szlogennel igazolták, hogy „ezáltal fejeződött be az ukrán etnikai területek egy államban való egyesítése”. Ez a szlogen, mint azt az idézetek is tanúsítják, ma is élő, dominánsan jelen van a helyi historiográfiában és a köztudatban is. A hatalomváltást a többség pozitív változásnak minősíti, a „magyar megszálló rendszertől” még a kárpátaljai ruszinok ukránokká nyilvánítása, a parancsuralmi irányítási módszerek, a vallási élet háttérbe szorítása ellenére is jobb volt a szovjet fennhatóság, mert a terület a „testvér-néppel” egy államkeretbe

került. A magyar történelemtől itt már nagyon elszórt utalások lelhetők fel. Az 1956-os magyarországi forradalom csak igen ritkán került be az általános kárpátaljai honismereti áttekintésekbe, pozitív viszont az, hogy 1991 után már nem fordul elő, hogy ellenforradalomnak nevezzék, hanem forradalomként minősítik.

A függetlenedés utáni első években megjelent és a napjaikban megjelent művek tényanyagában, illetve szemléletmódjában számottevő fejlődés tapasztalható, például, eltűnt az osztály-jelleg, a Kommunista Párt szerepének hangsúlyozása, az internacionalizmus dicsőítése és a nacionalizmus ítélete, azonban a történelmi fogalmak visszavetítése a múltba, Kárpátalja Ukrajnához tartozásának „történelmi megalapozása” alapvető kérdése lett a műveknek. Az új független állam, Ukrajna megalakulásával egyben módosult, új történelmi koncepció jelent meg: a korábban általánosan hangoztatott „Kárpátalja - ősi szláv föld” helyett most Kárpátalját „ősi ukrán földnek” állítják be. A különböző korok és események megjelenítése alapján leszűrhető képünk változó előre- és visszalépést mutat, az események közelsége és az érdekek közvetlenebb ütközése egyes esetekben negatív tényezőként szerepel.

További kutatási irányok megjelölése.

A téma nagyon sok perspektívát vet fel, számos forrásanyagot biztosít a további kutatásokhoz, így jelen vizsgálódás nem törekszik teljes és lezárt képet nyújtani az ukránok magyarságképéről, célja csupán annak egy szeletét, az 1991-ben függetlenné vált ukrán államiság időszakának történelem tankönyvekben és kárpátaljai honismereti művekben megnyilvánuló magyar népről, magyar történelemtől sugárzott reflexióit összefoglalni. Az ukrán magyarságkép szociálpszichológiai és szociológiai, összehasonlító irodalomtudományi módszerrel, valamint kulturális, művészeti és tudományos kapcsolatok viszonylatban tovább bővíthető.

A szerzőnek a témával kapcsolatos publikációi:

1. **Medvecz Andrea – Soós Kálmán:** Adalékok korai történelmünk megítéléséhez Kárpátalján (ukrán nyelvű tan- és segédkönyvek a honfoglalás és államalapítás koráról).– In: ACTA BEREGSASIENSIS, 2000. 1. sz. 122-134. old.
2. **Medvecz Andrea – Soós Kálmán:** A honfoglalás és az államalapítás kora a kárpátaljai helytörténetírásban.– In: Hítel. XIV. évfolyam. 2001, szeptember. 56-63. old.
3. **Medvecz Andrea – Soós Kálmán:** A honfoglalás és az államalapítás kora a kárpátaljai helytörténetírásban. – In: Magyarország és a Kijevi Ruszj. Ungvár, 2001. 167-178. old.
4. **Medvecz Andrea – Soós Kálmán:** Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora megítéléséhez a régió ukrán helytörténetírásában (1990-1999). – In: A Rákóczi-szabadságharc és

Közép-Európa. II. Tanulmányok a Rákóczi-szabadságharc kezdetének 300. évfordulójára. Szerk.: Tamás Edit. Sárospatak, 2003. 307-314. old.

5. **Medvecz Andrea:** A magyar nép történetének ábrázolása az Ukrajnában megjelent általános- és középiskolai tankönyvekben. – In: KÚT. Az ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. I. évfolyam. 2003. 2. szám. 43-61. old.

6. **Medvecz Andrea:** Adalékok az ukrán magyarságkép kérdéséhez. Kárpátaljai történelemkönyvek képe a magyar történelemről. – In: Könyv és nevelés. 2004/2. szám. VI. évfolyam. 29-40. old.

7. **Medvecz Andrea:** Kossuth Lajos és kora az ukrán helytörténetírásban. – In: Közös értékeink. Tanulmánykötet. Szerk.: Gabóda Béla és Lipcsei Imre. Ungvár, 2004. 137-150. old.

8. **Andreja Medvec:** Pokaz isztoricsnih pogyij uhorszkohe narodu v pidrucnikah isztoriji zahalynooszvintjih ta szerednjih skil Ukrajini. – In: Mology, oszvita, nauka, kulytura i nacionalyna szamoszvidomiszty: zbirnik materialiv VIII. Vszeukrajinszkoji naukovo-prakticsnoji konferenciji. Kijiv, 12-13 travnya 2005 r.: u 6 t. T. 1. /Aszoc. navcs. zakl. Ukrajini privat. formi vlasznosztyi; Redkol. I.I. Timosenko (vidp. red.) ta in. – Kijiv: Vid-vo Jevropejszkohe un-tu, 2005. 230-233.

9. **Medvecz Andrea – Soós Kálmán:** Adalékok II. Rákóczi Ferenc és kora megítéléséhez a régió ukrán helytörténetírásban (1990-1999) – In: ACTA BEREKSASIENSIS, 2006/ V. 1. kötet. 7-13. old.

10. **Medvecz Andrea:** Nacionalizmus és történetírás. Az ukrán történelem-formálás hatása a nemzetté válás folyamatában. (1. rész) – In: ACTA BEREKSASIENSIS, 2006/ V. 2. kötet. 100-120. old.

11. **Medvecz Andrea:** Nacionalizmus és történetírás az ukrán nemzet- és államalkotó folyamatokban – In: KÚT. Az ELTE-BTK Történelemtudományi Doktori Iskola kiadványa. 2007/4. 66-79. old.

12. **Bocskor Medvecz Andrea:** Ukrajnai történelemtankönyvek képe a magyarokról és a magyar történelemről. – In: A magyarságkép a közép-európai tankönyvekben a 20. században. Kutatási Füzetek 14. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: Fischer Ferenc, Ormos Mária, Harsányi Iván. A kötet szerk.: Hornyák Árpád, Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009. 385-411. old.

13. **Bocskor Medvecz Andrea:** Nacionalizmus és történetírás. Az ukrán történelem-formálás hatása a nemzetté válás folyamatában. (2. rész) – In: ACTA BEREKSASIENSIS, 2009/ VIII. 2. kötet. 17-35. old.

14. **Bocskor Medvecz Andrea:** Szemelvények a kárpátaljai ukrán helytörténetírás magyarságképéből. – In: A magyarságkép a közép-európai turisztikai kiadványokban a 20. században. Kutatási Füzetek. A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata. Sorozatszerkesztő: Fischer Ferenc, Ormos Mária, Harsányi Iván. A kötet szerk.: Hornyák Árpád, Vitári Zsolt. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2010. (megjelenés alatt)